

Identifying the Decision-Making Framework in the Holy Quran

Abolfazl Azizabadi*

Hossein Afkhami Rouhani**

Abstract

Considering that decision making is one of the functions of reason, every decision is of a rational type; But in the literature of this issue, rational decision-making emphasizes the general and logical steps in recognizing the problem, presenting solutions and choosing the best solution by avoiding personal taste and emotions, which is due to the limitations of its implementation. , the use of intuitive, satisfactory and limited rationality approaches have been proposed. In fact, the limitations of rational decision-making are more related to reason; Therefore, we should look for approaches to compensate for these types of limitations. Among these approaches is the use of revelation teachings that can help and guide the intellect in making decisions. In this regard, the present research seeks to achieve the decision-making framework in the Holy Quran by using the thematic research method. According to the method, thematic impressions are made from the verses related to decision making. By knowing the concept of decision-making and consulting with Quranic experts, three keywords "Azm", "Will" and "Khair" were selected, which contained 1892 verses, the main verses containing these keywords and the contexts (thematic units) of these verses. About 1,500 subject impressions were obtained in the form of 45 decision-making indicators and after summarizing, 13 indicators were obtained, which were placed in the form of input-process-output model. The input of the model is information collection indicators, decision signs, recognition of capabilities and measurement of decision consequences. The process of this model is the use of decision opportunities and decisiveness in the decision, and its output is accepting the responsibility of the decision and benefiting from the results of the decision and the worldly and hereafter results of the decision. Factors affecting this model are paying attention to the role of God Almighty in decision opportunities and surrounding the decision, as well as respecting the interests of the stakeholders and recognizing threats and dealing with them. These results have been obtained by directly referring to the Quran, which can be a step in the direction of extracting the literature of humanities and social sciences from the Quran and educational and constructive movement in people's decision making.

Keywords: Decision making, the Holy Quran, thematic research method.

---

* Sayer, member of the scientific council of the Research Institute of Islamic Studies in Humanities, Mashhad, Iran (corresponding author), ab.azizabadi@mail.um.ac.ir.

** Assistant professor, member of the scientific faculty of the Research Institute of Islamic Studies in Human Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Iran, afkhami@um.ac.ir.

شناسایی چارچوب تصمیم‌گیری در قرآن کریم

ابوالفضل عزیزآبادی*

حسین افخمی روحانی**

چکیده

با توجه به اینکه تصمیم‌گیری از کارکردهای عقل است، هر تصمیم‌گیری، از نوع عقلانی است؛ اما در ادبیات این موضوع، تصمیم‌گیری عقلانی تأکید بر مراحل عمومی و منطقی در شناخت مسئله، ارائه راه‌حل‌ها و انتخاب بهترین راه‌حل با دوری از سلیقه‌ورزی و عواطف شخصی است، که به دلیل محدودیت‌های پیاده‌سازی آن، استفاده از رویکردهای شهودی، رضایت‌بخش و عقلانیت محدود مطرح شده است. در واقع، محدودیت‌های تصمیم‌گیری عقلانی بیشتر مربوط به عقل است؛ از این رو باید به دنبال رویکردهایی برای جبران این نوع محدودیت‌ها بود. از جمله این رویکردها، استفاده از آموزه‌های وحیانی است که می‌تواند عقل را در تصمیم‌گیری کمک و راهنمایی کند. پژوهش حاضر در این راستا با استفاده از روش تحقیق موضوعی به دنبال دستیابی به چارچوب تصمیم‌گیری در قرآن کریم است. طبق روش، از آیات مربوط به تصمیم‌گیری برداشت‌های موضوعی صورت می‌گیرد. با شناخت مفهوم تصمیم‌گیری و مشورت با کارشناسان قرآنی سه کلیدواژه «عزم»، «اراده» و «خیر» انتخاب شدند که ۱۸۹۲ آیه، آیات اصلی در بردارنده این کلیدواژه‌ها و سیاق‌های (واحد‌های موضوعی) این آیات بودند. حدود ۱۵۰۰ برداشت موضوعی در قالب ۴۵ شاخصه تصمیم‌گیری و پس از خلاصه‌سازی ۱۳ شاخص به دست آمدند که در قالب الگوی ورودی-فرایند-خروجی جای گرفتند. ورودی الگو شاخصه‌های جمع‌آوری اطلاعات، نشانه‌های تصمیم، شناخت توانمندی‌ها و سنجش پیامدهای تصمیم هستند. فرایند این الگو استفاده از فرصت‌های تصمیم و قاطعیت در تصمیم بوده و خروجی آن پذیرش مسئولیت تصمیم و بهره‌برداری از نتایج تصمیم و نتایج دنیایی و آخرتی تصمیم هستند. عوامل مؤثر بر این الگو توجه به نقش خدای سبحان در فرصت‌های تصمیم و احاطه بر تصمیم و همچنین، رعایت منافع ذینفعان و شناخت تهدیدات و مقابله با آنها هستند. این نتایج با مراجعه مستقیم به قرآن به دست آمده‌اند که می‌تواند گامی در مسیر استخراج ادبیات علوم انسانی و اجتماعی از قرآن و حرکت تربیتی و سازنده در تصمیم‌گیری افراد باشد.

واژگان کلیدی: تصمیم‌گیری، قرآن کریم، روش تحقیق موضوعی.

* سایر، عضو شورای علمی پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)
ab.azizabadi@mail.um.ac.ir

** استادیار، عضو هیأت علمی پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ایران
afkhani@um.ac.ir

۱. مقدمه

با توجه به اینکه تصمیم‌گیری یک فرآیند و عمل ناشی از کارکرد عقل در انسان است، تصمیم‌گیری عقلانی به نوعی تصمیم‌گیری اشاره دارد که تنها از اصول و قواعد عقلی استفاده می‌کند و از سلیقه‌ورزی‌ها و احساسات، که به هر شکل از این اصول و قواعد عدول می‌کند، اجتناب می‌شود. در این تصمیم‌گیری بر مراحل عمومی و منطقی تصمیم‌گیری تأکید می‌شود که شناخت مسئله، ارائه راه‌حل‌ها و انتخاب بهترین راه‌حل را دنبال می‌کند. البته به دلیل آنکه این تصمیم‌گیری در محیط واقعی تصمیم‌دارای محدودیت است استفاده از آن با دشواری همراه است. مسیر نظریه‌پردازی ادبیات مدیریتی به دنبال آن بوده است که با استفاده از عواملی مانند شهود، تجربه و گزینه رضایت‌بخش این محدودیت‌ها را جبران کند. یکی از این عوامل جبران‌کننده، استفاده از آموزه‌های وحیانی است که می‌تواند به عقل در اتخاذ تصمیم‌های بهتر، کمک‌کننده و راهنما باشد. در عین حال، چنین نقشی برای آموزه‌های وحیانی در صورتی است که موانع و محدودیت‌هایی بر عقل تحمیل نشده باشد و عقل بتواند حقانیت این آموزه‌ها را تشخیص داده و از کمک و راهنمایی این آموزه‌ها استفاده کند. بنابراین، میان تصمیم‌گیری با وجود محدودیت‌های تحمیلی بر عقل و تصمیم‌گیری در پرتو پذیرش و استفاده از راهنمایی‌های وحی تفاوت‌های زیادی وجود دارد (بخشی و نقی‌پورفر، ۱۳۹۴، ص ۲۸؛ منطقی، ۱۳۹۱، ص ۵۰).

هدف اصلی این مقاله آن است که با استفاده از روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم، چارچوبی از تصمیم‌گیری ارائه کند که نشان‌دهنده دیدگاه خالص به تصمیم‌گیری است. هدف فرعی پژوهش نیز توسعه ادبیات نظری تصمیم‌گیری و ارائه راهنمایی و راهکار برای تصمیم‌گیری مدیران و سیاست‌گذاران و معرفی روش تحقیق موضوعی به عنوان روش تحقیق در قرآن کریم است. دغدغه پژوهشگر حرکت به سمت دستیابی به دیدگاه قرآن کریم در موضوع تصمیم‌گیری است؛ مطلبی که برای پیشینه پژوهش و آینده آموزش و پژوهش، جهت‌دهی و جاده‌سازی می‌کند تا نشان دهد قرآن کریم به عنوان نسخه هدایت الهی در موضوع تصمیم‌گیری الگویی برای بشر دارد و به طور مستقل و دقیق چارچوب تصمیم‌گیری را ارائه می‌کند.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

تصمیم‌گیری به عنوان فرآیند و عمل قلبی و عقلی (جوادی‌آملی، ۱۳۷۲، ص ۳) برای انتخاب راه‌حل مسئله یا بهتر شدن یک موقعیت است (رضائیان، ۱۳۸۳، ص ۷۵؛ رضائیان، صادقی و پورجهانی، ۱۳۹۰، ص ۹۵) که شالوده و روح وظایف مدیریتی، و مفهومی هم‌تراز و مترادف با مدیریت است

(علی اکبری و رمضان، ۱۳۹۱، ص ۱۹۵). اندیشمندان، مدیریت را به عنوان علم و هنر اخذ تصمیم‌های منطقی، به موقع، قاطع و اثربخش برای نیل به اهداف سازمان می‌دانند (شیخ‌زاده و شیخ‌زاده، ۱۳۸۶، ص ۱۵۷). با توجه به کارکرد عقل، هر نوع تصمیم، تصمیم‌گیری عقلانی است. درعین حال «تصمیم‌گیری عقلانی» بر شناخت مسئله، شناسایی و ارزیابی گزینه‌ها و انتخاب راه‌حل و جمع‌آوری اطلاعات و اجتناب از سلیقه‌ورزی تأکید دارد. این تصمیم‌گیری سه نوع محدودیت دارد:

– محدودیت مرتبط با عقل: عقل، نمی‌تواند در مسائل ماورایی به نتایج مطلوب برسد مانند مسائل مربوط به قیامت و سرانجام انسان (منطقی، ۱۳۹۵). همچنین عقل دچار خطاهای شناختی و ادراکی نیز می‌شود مانند خطاهای کلیشه‌ای، توهمی و ... که برآمده از تحمیل موانع بر عقل است.

الف) محدودیت مرتبط با تصمیم‌گیرنده: هر انسانی که برای تصمیم‌گیری دارای قدرت، اختیار، علم، و علاقه باشد (الباننا^۱ و همکاران، ۲۰۲۰، ص ۴۴ و نونه، ۲۰۰۲)، درعین حال، تصمیم متأثر از پیش‌فرض‌های نگرشی و انگیزشی وی نیز هست (دولو و رضائیان، ۱۳۹۳، ص ۱۰۳؛ دلینگول^۳ و همکاران، ۲۰۰۸ و حبیبی، ۱۳۷۹، ص ۲۰).

ب) محدودیت مرتبط با روش عقلانی: تصمیم‌گیری عقلانی با محدودیت منابع اطلاعاتی و هزینه بالای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات، کمبود زمان برای شناخت و ارزیابی گزینه‌ها (گودرزی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۰)، عدم التزام به انتخاب راه‌حل بهینه (پوریان، ۱۳۹۶، ص ۲۰۰)، تأثیرپذیری از پارادایم عینیت‌گرا و دیدگاه انسان اقتصادی و استفاده از رویکرد تجویزی^۴، استانداردها، منطقی و جهان‌شمول همراه است.

به اعتقاد سایمون (۱۹۶۰) برای جبران این محدودیت‌ها نیز رویکردهایی مانند رویکرد رضایت‌بخش، شهود، تجربه و عقلانیت محدود^۵ مطرح شده است. به نظر سایمون بیشتر تصمیم‌ها به اتکای اطلاعات اولیه و در دسترس، و انتخاب راه‌حل رضایت‌بخش گرفته می‌شود (میرمحمدی و هادوی‌نیا، ۱۳۸۷، ص ۳۶) و افراد با استفاده از تجربه و شهود در تصمیم‌گیری جبران این محدودیت‌ها و حتی دلیلی برای کنار گذاشتن روش عقلانی و توجیهی برای اشتباهات

1. Elbanna

2. Noone

3. Deligonul

4. Prescriptive

5. Bounded Rationality

تصمیم‌گیری، استفاده می‌کنند. آموزه‌های وحیانی نیز راهکاری برای جبران این محدودیت‌هاست. با مرور اجمالی کارکردهای عقل در قرآن کریم می‌توان جایگاه عقل را در قرآن به‌طور مختصر شناخت تا مبتنی بر این کارکردها (جدول ۱)، عقل بتواند مسیر صحیح تصمیم‌گیری عقلانی را بی‌یابد.

جدول ۱: برخی کارکردهای عقل در قرآن کریم

ردیف	کارکردهای عقل
۱	نجات و مصونیت انسان از گرفتاری‌ها (آیه ۱۰ سوره ملک)
۲	ایجاد صداقت و اتحاد در روابط انسانی (آیه ۱۴ سوره حشر)
۳	رعایت آداب و روابط شایسته اجتماعی (آیه ۴ سوره حجرات)
۴	شناخت و توجه به نشانه‌های خلقت مستمر خدا در جهان (آیه ۵ سوره جاثیه)
۵	عبرت از گذشتگان و شناخت آفت قدرت‌ها (آیه ۱۳۷ سوره صافات)
۶	شناخت و درک توحید و وحدانیت خدا (آیه ۲۸ سوره روم)
۷	عامل تمایز و برتری انسان از غیر (آیه ۴۴ سوره فرقان)
۸	عامل شناخت منفعت و ضرر (آیات ۶۶ و ۶۷ سوره انبیاء)
۹	شناخت رتبه و جایگاه پدیده‌ها و موضوعات نسبت به هم (آیه ۴ سوره رعد)
۱۰	شناخت و استفاده از توانمندی‌ها انسانی (آیه ۴۲ سوره یونس)
۱۱	رعایت حقوق دیگران و اجتناب از رفتارهای زشت (آیه ۱۵۱ سوره انعام)
۱۲	اجتناب از تقلید کورکورانه و تحریف حقایق (آیه ۱۷۰ سوره بقره)

براساس این، وقتی عقل هر انسانی دارای ظرفیتی است که بتواند کارکردهای یادشده را داشته باشد در تصمیم‌گیری نیز می‌تواند تصمیمی بگیرد که دچار محدودیت‌های تصمیم‌گیری عقلانی نباشد. به نظر می‌رسد مسیر نظریه‌پردازی تصمیم‌گیری عقلانی از ابتدا به‌درستی شناخته نشده است و باید تصمیم‌گیری عقلانی را مورد شالوده‌شکنی و مسئله‌سازی قرار داد (آلوسون و سندبرگ،^۱ ۲۰۱۱، ص ۲۵۳). پیشینه پژوهشی به‌ویژه با رویکرد اسلامی، ادبیات و سوابق فراوانی در موضوع تصمیم‌گیری دارد؛ اما جای خالی پژوهشی که با استفاده از قرآن کریم به‌دنبال تکمیل تصمیم‌گیری عقلانی باشد، احساس می‌شود.

۳. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های فراوانی در مورد تصمیم‌گیری با الگوی اسلامی انجام شده‌اند که به‌دنبال شناخت تصمیم‌گیری هستند. در ادامه به برخی از پژوهش‌های منتخب اشاره می‌شود و سهم پژوهش حاضر در پر کردن شکاف‌های پژوهشی موجود در تصمیم‌گیری نیز مطرح می‌شود.

1. Alvesson & Sandberg

گلچین کوهی، رضایی صوفی و کشاورز (۱۳۹۸) پس از تدبر در آیات قرآن و استخراج ارزش‌های راهبردی تصمیم‌گیری، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته‌ای را با ۲۲ نفر از استادان دانشگاه و روحانیون انجام داده‌اند. نتیجه تحقیق نشان می‌دهد حق‌مداری نقش محوری در این الگو دارد و عوامل زمینه‌ساز (التزام به ارزش‌ها، ارزش‌های دنیایی، محیط، وراثت)، عوامل مؤثر (ویژگی‌های فردی، عوامل راهبردی، استعانت از خدا)، و عوامل بازدارنده (ضد ارزش‌ها و افراط و تفریط) بر این تصمیم‌گیری اثر دارند.

مرتضی جوادی آملی (۱۳۷۲) چهار عامل مشورت، آرامش، توجه به حضور در محضر الهی و بررسی دقیق و همه‌جانبه امر مورد تصمیم را معیارهای تصمیم‌گیری اسلامی معرفی می‌کند. رازینی و عزیزی (۱۳۹۴) در مصاحبه با شانزده صاحب‌نظر مدیریت اسلامی، تصمیم‌گیری را متأثر از مشورت، توکل، اخلاص و اعتدال‌گرایی معرفی می‌کنند که به ایجاد بصیرت منجر شده و این بصیرت تحت تأثیر متغیرهای زمینه‌ساز و بازدارنده به اثربخشی دنیوی و اخروی، مقبولیت نزد کارکنان و اطمینان بخشی منجر می‌شود. خسروآبادی و رضایی‌منش (۱۳۹۴) التزام به حق، عدالت، حسن تدبیر، فهم و ادراک صحیح، محوریت منافع و مصالح عامه، صداقت و امانت‌داری را به‌عنوان مؤلفه‌های تصمیم‌گیری اخلاقی در نهج‌البلاغه شناسایی نموده‌اند.

خاشعی (۱۳۹۴) و تسلیمی، صفری و سیددانش (۱۳۸۳) در پژوهشی با محوریت تصمیم‌گیری راهبردی حکمت‌بنیان نشان می‌دهند شاکله تصمیم‌گیری امام خمینی (ره) در هشت تصمیم راهبردی، مبتنی بر حقیقت‌گرایی زیاد و واقعیت‌گرایی زیاد بوده است. دانش و هنر مدیریتی و استفاده از اصول و مبانی اعتقادی به‌عنوان پایه‌های حق‌گرایی و در نظر گرفتن عوامل محیط داخلی و بیرونی به‌عنوان پایه‌های واقع‌گرایی تصمیم‌گیری استخراج شده‌اند. حدادزاده (۱۳۹۷) در مدل اسلامی شهود در تصمیم‌گیری مبتنی بر آیات قرآن کریم و تفسیر المیزان و خبرگان مدیریت اسلامی عوامل زمینه‌ساز، عوامل بازدارنده و مؤلفه‌های شهود (الهام، قوه تشخیص، رؤیت قلب و نور الهی) را ارائه می‌کند.

خنیفر و آقداغی (۱۳۹۴) سه سطح اثرگذاری آموزه‌های دینی بر تصمیم‌گیری را معرفی می‌کنند: سطح نخست، در ارزیابی گزینه‌ها، سطح دوم، در ایجاد گزینه‌ها و ارائه راهکارها و سطح سوم، با شالوده‌شکنی مسئله تصمیم به‌دنبال بررسی اسلامی بودن یا اسلامی نبودن مسئله تصمیم هستند.

تأثیر مذهب و دین بر تصمیم‌گیری در دیگر ادیان هم مطرح است. فرناندو و جکسون^۱ (۲۰۰۶) در بررسی اثر معنویت مذهبی در محیط کار بر تصمیم‌گیری سیزده مدیر منتخب

1. Fernando & Jackson

سریلانکایی با استفاده از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته به این نتیجه می‌رسند که در موقعیت‌های دشوار تصمیم‌گیری، لازم است ابزارهای مدیریتی به‌وسیله ارتباط با خدا تکمیل شوند. واسکانلس^۱ (۲۰۰۹) با توجه به ضرورت ترکیب رویکرد عقلانی و غیرعقلانی در تصمیم‌گیری به این نتیجه می‌رسد که دعا و عبادت به‌عنوان یک مکانیسم مذهبی می‌تواند تحلیل‌های عقلانی و غیرعقلانی (شهودی) را در فرآیند تصمیم‌گیری مسائل مدیریتی ترکیب کند. میورس و برتن^۲ (۲۰۱۹) نشان می‌دهند که حقیقت‌گرایی، فضایی را در فرهنگ سازمانی باز می‌کند و اجازه می‌دهد افراد بتوانند در روش‌های مدیریتی خود ارتباط با خدا داشته باشند. پس کافی است راه دستیابی به حقیقت برای افراد باز شود تا با وجود این زمینه‌های فلسفی، نگاه آنها پرورش یابد و به تصمیم‌های بهتر آنها منجر شود.

پژوهش‌های یادشده مبتنی بر زمینه‌ها و منابع مشخصی گردآوری شده‌اند و کارهای ارزشمندی به شمار می‌آیند که از میان انبوه پژوهش‌های تصمیم‌گیری برگزیده شده‌اند. در عین حال، جای خالی پژوهشی که تنها با مراجعه به قرآن به دنبال استخراج دانش تصمیم‌گیری باشد، احساس می‌شود و پژوهش حاضر به دنبال تکمیل پیشینه پژوهش از این منظر می‌باشد.

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر با استفاده از قرآن به‌عنوان راهنمای جامع هدایت انسان‌ها و با استفاده از روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم به دنبال سهمی در سیر ادبیات تصمیم‌گیری است و در این راه سعی بر آن است که بدون اینکه قصد تحمیل نظریه‌ها بر قرآن یا تأیید یک یا چند آیه قرآن برای موضوع تصمیم‌گیری یا تطبیق ادبیات تصمیم‌گیری با قرآن باشد، به دنبال شناخت دیدگاه قرآن در تصمیم‌گیری و تولید نظریه قرآنی است و از این حیث تأسیسی است.

روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم زمینه تدبر و استنباط مفاهیم قرآن آن‌هم به‌طور مستقیم و بی‌واسطه در ارتباط با موضوعات مختلف را فراهم کند؛ یعنی پژوهشگر به‌طور مستقیم، از متن قرآن برداشت‌های موضوعی پژوهش خود را دنبال می‌کند. به بیان علامه طباطبایی رحمته‌الله باید دید خود قرآن در مورد موضوع مورد نظر چه می‌گوید^۳ (طباطبایی، ۱۳۹۷، ص ۱۱). این روش مرتبط با گام‌های کلی تحلیل محتوای کیفی نیز هست که البته حساسیت‌های پژوهشی ویژه‌ای دارد که متناسب با پژوهش در قرآن کریم است (عبداللهی نیسانی، ۱۳۹۷، ص ۳۶).

1. Vasconcelos

2. Muers

۳. ماذا يقول القرآن.

طبق روش تحقیق موضوعی (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۳، ص ۳۸-۱۰۵) آیات دربردارنده و مرتبط با موضوع موردنظر در قرآن کریم بررسی می‌شوند. اگرچه در ابتدا ممکن است به نظر برسد تمام قرآن با موضوع تصمیم‌گیری مرتبط است، اما مواجهه و بررسی با تمام آیات قرآن از منظر تصمیم‌گیری نه تنها ممکن است انگیزه و علاقه پژوهشگر را در کار با قرآن کاهش دهد، بلکه وقتی پژوهشگر خود را با انبوهی از آیات مواجه می‌بیند، ممکن است دچار سردرگمی شود و نتواند کار را به سرانجام برساند (همان، ص ۳۴).

در روش تحقیق موضوعی، با توجه به اینکه حروف و کلمات قرآن جایگاه الهی دارند با انتخاب کلیدواژه مناسب، آیاتی که دربردارنده این کلیدواژه هستند به عنوان آیات اصلی دربردارنده موضوع مشخص می‌شوند و فهرست مرتب‌شده‌ای از آیات دربردارنده کلیدواژه تحقیق تنظیم می‌شوند (همان، ص ۵۶-۶۴). در انتخاب کلیدواژه نیز به کارشناسان علوم قرآنی مراجعه می‌شود تا روش تحقیق موضوعی، سلیقه‌ای و پراکنده نباشد. افزون بر آیه اصلی، سیاق آیه نیز مورد تحقیق قرار می‌گیرد؛ یعنی متن مورد تحقیق عبارت است از آیه اصلی و سیاق این آیه. سیاق آیه و به تعبیر دیگر واحد موضوعی آیه یک بسته موضوعی جامع و دقیق است و در این سیاق انواع موضوعات در لایه‌ها و زمینه‌های مرتبط با موضوع اصلی مطرح شده‌اند و پژوهشگر موضوع خود را در دیگر موضوعات و زمینه‌ها می‌بیند و جستجو می‌کند و از این طریق موضوع خود را شناخته و جایگاه و محتوای آن را درک می‌کند. پس از اینکه فهرست آیات اصلی و سیاق هر آیه مشخص شد، با تلاوت مکرر آیات، اشارات و نکات متن تحقیق، بر مبنای رابطه موضوعی میان کلیدواژه و کلمات و عبارات موجود در آیه و سیاق آن استخراج می‌شوند. به دیگر سخن، به دلیل اینکه پژوهشگر آشنا به موضوع است در هر یک از عبارات متن به دنبال رابطه موضوعی میان موضوع خود و عبارت موجود در سیاق است. این برداشت‌ها و مفهومیابی‌ها در مراحل بعدی، کدگذاری و عنوان‌بندی شده تا کدها و عناوین انتزاعی‌تر، ابواب و فصول موضوع را در قرآن نشان دهند؛ یعنی برداشت‌های موضوعی تحت عناوین و کدهای انتزاعی به شکل یک متن تدوین‌یافته کنار هم قرار می‌گیرند (همان، ص ۷۴-۱۰۵). طبق روش می‌توان متن مورد تحقیق را در سیاق‌های قبلی و سیاق‌های بعدی یا در تمام سوره نیز گسترش داد. روایی این نوع روش تحقیق به شکل‌های مختلف نشان داده می‌شود؛ از جمله کار کارشناسانه در انتخاب کلیدواژه (با انتخاب کلیدواژه نادرست برداشت‌های موضوعی هم، ضعیف و سطحی هستند)، تعداد قابل توجه آیات بررسی شده، انضباط روشی در مراحل تحقیق، و ارائه نتایج به کارشناسان قرآنی.

۴-۱. انتخاب کلیدواژه‌های موضوع تصمیم‌گیری

پس از مشاوره و مصاحبه با مرحوم استاد دکتر محمدعلی لسانی فشارکی، استاد پیشکسوت علوم قرآنی، سه کلیدواژه «اراده، عزم، خیر» برای موضوع تصمیم‌گیری انتخاب شدند که از زوایای مختلف تبیین‌کننده این موضوع هستند (به‌عنوان مثال، به ترتیب با توجه به ضرورت وجود توانمندی تصمیم‌گیری، انتخاب از میان گزینه‌های تصمیم و ضرورت انتخاب شایسته، این کلیدواژه‌ها انتخاب شدند). مشتقات کلیدواژه «عزم» به تعداد ۹ مورد بود که مجموع آیات و سیاق‌های آن ۷۹ آیه است (جدول ۲).

جدول ۲: فهرست آیات مشتمل بر کلیدواژه عزم و مشتقات آن در قرآن کریم

شماره ردیف	شماره آیه، نام سوره، شماره سوره	عین کلمه موضوع که در آیه به کار رفته است	شماره آیه ابتدای سیاق شماره آیه انتهای سیاق	تعداد آیات هر سیاق
۱	۲۱ قتال ۴۷	عَزَمَ	۲۸ تا ۲۰	۹
۲	۳۵ احقاف ۴۶	الْعَزْمُ	۳۵ تا ۲۷	۹
۳	۴۲ شوری ۴۲	عَزَمَ	۴۳ تا ۳۰	۱۴
۴	۱۷ لقمان ۳۱	عَزَمَ	۱۹ تا ۱۲	۸
۵	۱۱۵ طه ۲۰	عَزَمًا	۱۱۵ تا ۱۰۵	۱۱
۶	۱۸۶ آل عمران ۳	عَزَمَ	۱۸۹ تا ۱۸۱	۹
۷	۱۵۹ آل عمران ۳	عَزَمْتُ	۱۶۳ تا ۱۵۶	۸
۸	۲۳۵ بقره ۲	لَا تَعَزُّوا	۲۳۵ تا ۲۳۲	۴
۹	۲۲۷ بقره ۲	عَزُّوا	۲۲۸ تا ۲۲۲	۷
۷۹	جمع کل تعداد آیات سیاق‌ها			

در مورد کلیدواژه «خیر» با توجه به کارکرد مفهوم «خیر» در تصمیم‌گیری به‌عنوان گزینش گزینه شایسته، مشتقاتی از این کلیدواژه که «خیر» در مقابل «شر» بوده‌اند و مشتقاتی که در آن «خیر» به‌عنوان بهترین بوده‌اند، وارد تحقیق موضوعی نشدند؛ از این رو تعداد ۶۱ مورد از مشتقات این کلیدواژه در ۶۰ واحد موضوعی با تعداد ۶۵۳ آیه بررسی شدند. جدول فهرست آیات این کلیدواژه به دلیل تعداد ردیف‌های زیاد آورده نشده است. در مورد کلیدواژه «اراده» با توجه به کارکرد «اراده» به‌عنوان وجود شرایط و توانمندی در تصمیم‌گیری، آن مشتقاتی که اراده مربوط به خدای سبحان بوده است وارد تحقیق موضوعی نشده‌اند؛ از این رو تعداد ۸۳ مورد از مشتقات این کلیدواژه در ۷۰ واحد موضوعی با ۷۲۸ آیه بررسی شدند. جدول فهرست آیات این کلیدواژه به دلیل ردیف‌های زیاد آورده نشده است.

۵. یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در پاسخ به این سؤال مطرح شده‌اند که هر عبارت موجود در متن تحقیق چه ارتباطی با تصمیم‌گیری دارد. این برداشت‌های موضوعی در سطوح و لایه‌های انتزاعی‌تر در کنار هم قرار گرفته و در مراحل مختلف مورد بازبینی، خلاصه‌بندی و عنوان‌گذاری قرار گرفت. ساختاری که برای ارائه نتایج مدنظر قرار گرفت، استفاده از الگوی ورودی-فرایند-خروجی و توجه به عوامل مؤثر بر این الگو می‌باشد:

۵-۱. ورودی

۵-۱-۱. جمع‌آوری اطلاعات تصمیم

تصمیم‌گیری علمی، ضرورت تصمیم‌گیری است^۱ و تصمیم نباید مبتنی بر اطلاعات غیرعلمی و غیرمستند و بی‌فایده نسبت به تصمیم^۲ و با استفاده از رویه‌های ناکارآمد و جاهلانه اطلاعاتی^۳ و بدون استفاده از ابزارهای دقیق جمع‌آوری اطلاعات^۴ و بدون بررسی‌های قانع‌کننده و تحقیق‌های مستقل^۵ و مبتنی بر اطلاعات واژگون و نادرست^۶ احتمالی و غیریقینی^۷ و بافته‌های پوچ و بی‌اساس^۸ جمع‌آوری شود؛ بلکه باید تلاش کرد این اطلاعات مبتنی بر پیگیری‌های روشمند^۹ و از بهترین منابع اطلاعاتی^{۱۰} و مبتنی بر مثبت‌نگری و خوش‌بینی^{۱۱} و با جزئیات موردنیاز^{۱۲} و در توجه به اطلاعات فرصت‌آفرین^{۱۳} جمع‌آوری شود تا به یک تصمیم شایسته منجر شود.^{۱۴}

۱. اخْتَرْنَا هُمْ عَلَى عِلْمٍ.
۲. يَغْتَبِرْ عِلْمًا وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابَ مُنِيرٍ.
۳. أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْتَغُونَ - الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى.
۴. فَأَصْبَهُمْ وَ أَعْمَى أَبْصَارَهُمْ.
۵. عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤَنَا.
۶. سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ.
۷. إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا.
۸. إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدًا سَاجِرٍ.
۹. أَقْلًا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ.
۱۰. كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ.
۱۱. ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا.
۱۲. وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ.
۱۳. قَالَ مَوْعِدْكُمْ يَوْمَ الرِّيبَةِ.
۱۴. كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ اَعْمَلُوا صَالِحًا.

۵-۱-۲. نشانه‌های تصمیم

نشانه‌ها و زمینه‌هایی وجود دارد که تصمیم مبتنی بر آنها اتخاذ می‌شود^۱ که باید جستجو شده و اگر این لوازم فراهم نیست باید به گزینه‌هایی که مقتضیات آن فراهم است توجه داشت.^۲ با توجه نمودن به این نشانه‌ها، مسیر تصمیم شایسته شناخته و پیموده می‌شود.^۳ نسبت به این نشانه‌ها نباید کم‌اهمیتی^۴ و بی‌اعتنایی داشت؛^۵ بلکه با درک این نشانه‌ها باید به خود آمد^۶ و فرصت را غنیمت شمرد^۷ و تحت تأثیر دیگران منصرف نشد؛^۸ اما کسی که به این نشانه‌ها بی‌تفاوت است، نشانه‌های شکست را هم عادی تصور می‌کند^۹ و به نشانه‌های تدریجی و مستمر حساسیت نشان نمی‌دهد^{۱۰} و از توانمندی‌های خود در شناخت این نشانه‌ها استفاده نمی‌کند^{۱۱} و با اتهام^{۱۲} و انکار^{۱۳} و بهانه‌تراشی^{۱۴} به این نشانه‌ها می‌نگرد و به دنبال بحث‌های بیهوده است^{۱۵} و با وجود این نشانه‌ها به خود نمی‌آید و تغییر مسیر نمی‌دهد.^{۱۶}

۵-۱-۳. شناخت توانمندی‌های تصمیم

خدا به هرکسی توانمندی‌های لازم تصمیم‌گیری را داده است^{۱۷} و این توانمندی‌ها، مسئولیت انسان را در تصمیم مشخص می‌کند^{۱۸} و انسان به اندازه توانمندی خود در تصمیم‌گیری مسئولیت دارد^{۱۹} و نمی‌توان فراتر از این توانمندی‌ها از فرد انتظار داشت^{۲۰} و وقتی فرد ارزش سرمایه‌ها و

۱. ابْتَعُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ - فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَشْبَابِ.
۲. وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا.
۳. أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ.
۴. وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا.
۵. إِذَا دُكِّرُوا بِآيَاتٍ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا.
۶. فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ.
۷. وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا.
۸. وَلَا يَصُدُّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ.
۹. رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالَوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا.
۱۰. وَكُنْتُمْ أَشْجَعًا لَوْلَا أَنَّ كُنْتُمْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ.
۱۱. فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ... إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ.
۱۲. قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا... إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ.
۱۳. لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِثْلَكَ وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ كَفَرُوا أَكْفَادًا مِثْلَ مَا كَفَرُوا لَآتَيْنَا بِكُلِّ قَوْمٍ مَثَلًا مِثْلَ مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ.
۱۴. لَوْ لَا أَرْسَلْنَا إِلَيْنَا رَسُولًا قَدْ جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ لَوَجَّعْنَا وُجُوهَهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ فِي أَعْيُنِنَا وَصَدَّقْنَا بِالْحَقِّ فِي دِينِكُمْ وَبَعَثْنَا فِيكُمْ هَدًى وَرَحْمَةً مِّنْ رَبِّكَ.
۱۵. الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ حِجَابٍ.
۱۶. فَمَا اسْتَكْبَرُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَصْزَعُونَ.
۱۷. وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً.
۱۸. وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ.
۱۹. لَا تَكُلْفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا - وَمَا أَرِيدُ أَنْ أُشَقِّقَ عَلَيْكَ.
۲۰. لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ.

توانمندی‌های خود را بداند^۱ و توان خود را به‌کار گیرد،^۲ این توانمندی‌ها برای موفقیت او کافی هستند^۳ و نیازی نیست انسان به سرمایه‌های دنیایی فریبنده دیگران تکیه کند^۴ و اگر فرد ارزش این توانمندی‌ها را نداند، این داشته‌ها برای وی بهره‌مندی محدود^۵ و بی‌فایده‌ای دارند^۶ و وی این داشته‌ها را از دست می‌دهد^۷ و از آنها حتی برای نابودی خود استفاده می‌کند.^۸ همچنین، انسان باید حساسیت داشته باشد این توانمندی‌ها را در چه موضعی صرف کند؛^۹ زیرا با محدودیت‌های بشری، نمی‌تواند در هر جهتی که تمایل داشت صرف کند^{۱۰} و این توانمندی‌ها را نباید تنها براساس معیارهای ظاهری و مادی^{۱۱} بلکه معیارهای همه‌جانبه ارزیابی نمود.^{۱۲}

۵-۱-۴. سنجش پیامدهای تصمیم

با تصمیم‌گیری، انسان سرنوشت خود را تعیین می‌کند^{۱۳} و می‌تواند گستره وسیعی از متغیرها را تحت تأثیر قرار دهد؛^{۱۴} بنابراین، باید این آثار بر ذینفعان بررسی شود^{۱۵} و به‌ویژه به سوءاستفاده افراد منفعت‌طلب توجه شود^{۱۶} تا فرد علیه خودش راه انتقاد و اعتراض را باز نکند.^{۱۷} در سنجش پیامدها، باید توجه داشت که چه‌بسا یک تصمیم ساده از منظر الهی بسیار مهم باشد^{۱۸} و تصمیم ساده‌ای که آثار گسترده آن تا مدت‌ها ادامه دارد^{۱۹} و هر تصمیم، عامل تصمیم‌های بعدی است^{۲۰}

۱. إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا... لَمْ يَجِدْ لَهُ عَزْمًا.

۲. اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ - وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا.

۳. وَ أَلَى مَا فِي يَمِينِكَ تَلَقَّفْ مَا صَنَعُوا.

۴. وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ.

۵. الَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ.

۶. وَ مَا أَمْوَالُكُمْ وَ لَا أَوْلَادُكُمْ بِآلَتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَى.

۷. الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ.

۸. تَرْهَقْ أَنْفُسَهُمْ.

۹. يَسْتَلُونَكَ مَاذَا يُثَفِّقُونَ.

۱۰. فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ.

۱۱. إِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَ لَوْ لَا زَهْرُطَكَ لَرَجَمْنَاكَ.

۱۲. زَادَهُ سَبْطَةً فِي الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ.

۱۳. فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ.

۱۴. لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ.

۱۵. فَلَا تَخْضَعَنَّ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ - اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً.

۱۶. لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَ قُولُوا انظُرْنَا وَ اسْمَعُوا.

۱۷. أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا.

۱۸. تَحْسِبُونَهُ هِينًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ.

۱۹. فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ.

۲۰. خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلِ.

که انسان برای خود آینده‌سازی می‌کند؛^۱ آینده‌ای که هیچ فرصت تصمیم ندارد.^۲ کسی که پیامد تصمیم خود را تا آخرت می‌بیند^۳ با محوریت آخرت تصمیم می‌گیرد؛^۴ اما کسی که با محوریت دنیا تصمیم می‌گیرد، آینده محدودی برای خود دارد.^۵

۵-۲. فرایند

۵-۲-۱. استفاده از فرصت‌های تصمیم

تصمیم شایسته آن است که مبتنی بر توحید، نبوت و معاد باشد^۶ که در آن، برای بندگی^۷ و اطاعت از خدا و اطاعت از پیامبر ﷺ تصمیم‌گیری می‌شود^۸ و به جایگاه تصمیم نزد خدا توجه می‌شود^۹ و از هیچ چیز به جز خدا نگرانی نیست.^{۱۰} برای این تصمیم، انسان باید از تمام توانمندی‌های خود^{۱۱} و در نخستین زمان و فرصت مناسب به دنبال استفاده درست از فرصت‌های خود باشد.^{۱۲} برخی انسان‌ها نسبت به استفاده از فرصت‌ها، رویگردانی،^{۱۳} منفی‌نگری،^{۱۴} ادعاطلبی،^{۱۵} بیهوده‌کاری،^{۱۶} و حتی بهانه‌تراشی،^{۱۷} آن‌هم بهانه‌های عجیب دارند؛^{۱۸} مانند اینکه این تصمیم، جدید و بدون سابقه است^{۱۹} و آنها فاقد فهم از تصمیم^{۲۰} و نشانه‌های موردپسند قانع‌کننده،^{۲۱} و آمادگی لازم^{۲۲}

۱. فَأَتُوا حَزَنَتَكُمْ أَنِّي سَأَلْتُ شَيْئًا وَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ.
۲. يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا.
۳. إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا— وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا.
۴. مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَزَنَ الْآخِرَةِ— وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ.
۵. كَمَنْ مَتَّعْنَا مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا.
۶. تُرْذِنُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الْآخِرَةَ.
۷. أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ— إِنَّمَا نَطْعِمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ.
۸. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ.
۹. وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ— إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَكُلْفِي.
۱۰. وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ.
۱۱. وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ.
۱۲. وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى.
۱۳. فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ— وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ.
۱۴. الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السُّوءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السُّوءِ.
۱۵. وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ.
۱۶. لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لُعَاوًا وَلَا تَائِيْمًا.
۱۷. إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا.
۱۸. هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ.
۱۹. مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمَلَأَةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَافٌ.
۲۰. مَا تَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ.
۲۱. لَوْ لَا أَنْزَلْ عَلَيْهِ كِتَابٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ.
۲۲. وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتِنِّي لِي وَلَا تَفْتِنِّي.

و توانمندی و دانش مناسب هستند^۱ یا اینکه خود را تافته جدا بافته^۲ می‌داند. این افراد براساس خواسته‌های شخصی،^۳ تصورات واهی و بی‌اساس،^۴ و شک و تردید^۵ مخالفت با تصمیم دارند.^۶ با این رویگردانی، این فرصت‌ها به دیگران داده می‌شود^۷ که مانند افراد بی تفاوت رفتار نمی‌کنند.^۸

۵-۲-۲. قاطعیت در تصمیم

قاطعیت در تصمیم که یک ویژگی اکتسابی، قابل آموزش و الگوبرداری است^۹ تا انسان بدون سلیقه ورزی^{۱۰} و متأثر شدن از عوامل انحرافی^{۱۱} با تغییرات متغیرها^{۱۲} و عوامل تضعیف‌کننده^{۱۳} و تردیدهای دیگران^{۱۴} مخالفت‌ها و چالش‌ها،^{۱۵} جوسازی‌ها و شایعه‌پراکنی‌ها،^{۱۶} نتایج شگفت‌انگیز افراد ناباور به تصمیم،^{۱۷} مانع تراشی‌ها،^{۱۸} فقدان‌ها و شکست‌ها^{۱۹} از قاطعیت در تصمیم منصرف نشوند و با ارتباط مستمر با خدا^{۲۰} و انجام مسئولیت‌های اجتماعی^{۲۱} و بیان تلقین‌های پسندیده،^{۲۲} استفاده از نظرات ذینفعان و چشم‌پوشی از تصمیم‌های قابل اصلاح آنان^{۲۳} با صبر یعنی مواجهه عاقلانه با فرصت‌ها و تهدیدات^{۲۴} اقدام کنند؛ اما کسی که در تصمیم قاطعیت ندارد،

۱. لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّعْنَاكُمْ.
۲. بَلْ يَرِيدُ... أَنْ يُؤْتِيَ صُحُفًا مُّسْتَشْرَةً.
۳. وَ اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ.
۴. أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا.
۵. إِنَّا لَنَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ.
۶. أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاعُونَ.
۷. وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ.
۸. ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ.
۹. كَمَا صَبَّرَ أَوْلُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ.
۱۰. طَاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ.
۱۱. لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَيَّ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ.
۱۲. مَا يَدُلُّوْا بِتَدْبِيرًا.
۱۳. إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَرَادَهُمْ إِيْمَانًا.
۱۴. إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي.
۱۵. فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا.
۱۶. لَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ.
۱۷. لَا يَعْزُبُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ.
۱۸. وَلَا يَصُدُّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ.
۱۹. لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَيَّ مَا فَاتَكُمُ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ.
۲۰. أَقِمِ الصَّلَاةَ... إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ.
۲۱. وَ أَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ وَ آئَةٌ عَنِ الْمُنْكَرِ.
۲۲. طَاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرَ.
۲۳. وَ اسْتَشْفِرُوا لَهُمْ وَ شَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ.
۲۴. وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ.

بلا تکلیف است^۱ و با هر تهدیدی، موضع خود را عوض می‌کند^۲ و نتیجه مؤثری هم نمی‌برد.^۳

۵-۳. خروجی

۵-۳-۱. پذیرش مسئولیت نتایج تصمیم

هر کسی به میزان توانایی خود مسئولیت تصمیم را برعهده دارد^۴ و بدون اینکه نتیجه تصمیم چه باشد باید به وظیفه خود عمل کند.^۵ در عین حال همان‌طور که انسان در قیامت پاسخگوی تصمیم خود است،^۶ در دنیا نیز مسئولیت تصمیم برعهده خود انسان است^۷ و این مسئولیت قابل واگذاری نیست؛^۸ اما برخی افراد حاضر نیستند مسئولیت تصمیم خطای خود را بپذیرند^۹ و تقصیر را بر عهده دیگران می‌اندازند^{۱۰} یا ادعا می‌کنند که با اختیار خود چنان تصمیمی را نگرفته‌اند؛^{۱۱} در حالی که هر کسی مسئول تصمیم خودش است و نمی‌تواند فرافکنی کند.^{۱۲}

۵-۳-۲. بهره‌مندی انسان از نتایج تصمیم

هر کسی طبق سهمی که در تصمیم دارد،^{۱۳} از نتیجه تصمیم بهره‌مند می‌شود؛ یعنی نتیجه تصمیم انسان به خود او برمی‌گردد^{۱۴} که انعکاس همان تصمیم وی است^{۱۵} و کسی که نسبت به دیگران تصمیم می‌گیرد، در واقع، برای خود تصمیم می‌گیرد.^{۱۶} در تصمیم شایسته، این نتایج به شکل چندبرابری^{۱۷} و فراتر از انتظار^{۱۸} و ارتقاءدهنده^{۱۹} حاصل می‌شود و در تصمیم

۱. مُدْبِدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ.
۲. لَا تَوَهَا وَمَا تَلَيْتُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا.
۳. وَ طَنْتُمْ طَنَّ السُّوءِ وَ كُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا.
۴. لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا.
۵. وَ مَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَ لَا بِكُمْ.
۶. مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا.
۷. لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ.
۸. وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى.
۹. فَالْقُوا السَّلَامَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ.
۱۰. هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَعُوذْنَا - فَأَقْبَلْ بَعْضُهُمْ ... يَتَلَاوَمُونَ.
۱۱. مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا.
۱۲. مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ.
۱۳. لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ.
۱۴. مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ - مَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا.
۱۵. وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ.
۱۶. مَا يَضِلُّونَ إِلَّا أَنفُسُهُمْ - فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمْ الْمَكِيدُونَ.
۱۷. لَهُمْ جَزَاءُ الصَّغْفِ - إِنْ تَكَ حَسَنَةً يِضَاعُهَا.
۱۸. وَ أَوْزَنَكُمْ أَرْضَهُمْ ... وَ أَرْضًا لَمْ تَطُوهَا.
۱۹. إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ.

ناشایست، نتایجی فاقد فایده و اثر دارد^۱ که برای تصمیم‌گیرنده غم‌فزاینده و پشیمانی به دنبال دارد.^۲

۵-۳-۳. نتایج دنیا محوری و آخرت محوری در تصمیم

کسی که تنها با محوریت دنیا تصمیم بگیرد^۳ به نتایج تصمیم‌دنیایی خود^۴ آن‌هم با سرعت^۵ می‌رسد؛ درحالی‌که در تصمیم‌دنیایی و در استفاده از فرصت‌های تصمیم‌دچار ناکارآمدی و نارسایی،^۶ غرور و فریفتگی،^۷ محرومیت از نتایج آخرتی^۸ ذلت و خفت می‌شود^۹ و محرومیت از حمایت و نجات^{۱۰} و ناامیدی^{۱۱} و محدود به محدودیت‌های دنیایی است؛^{۱۲} درحالی‌که نتایج آخرتی تصمیم، ارزشمندتر^{۱۳} و شایسته‌تر^{۱۴} و به‌طورکامل، و بدون محدودیت^{۱۵} به انسان می‌رسد. کسی که در دنیا از فرصت‌های تصمیم استفاده نمی‌کند، در آخرت دست خالی است^{۱۶} و نتایج آخرتی تصمیم از آن کسی است که با محوریت آخرت تصمیم می‌گیرد.^{۱۷} چنین کسی و به‌طور متوازن از منافع دنیا و آخرت بهره‌مند می‌شود.^{۱۸}

از جمله یافته‌های پژوهش حاضر دستیابی به عواملی است که می‌تواند به‌عنوان عوامل تأثیرگذار بر الگوی ورودی-فرایند-خروجی باشد. سه عامل نقش خدا در تصمیم، ذینفعان در تصمیم، و تهدیدات تصمیم در ذیل اشاره می‌شود که در کنار این الگو در شناخت ساختار تصمیم‌گیری در نظر گرفته می‌شود.

۱. بَعِظَهُمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا - وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ.
۲. فَأَنَابَكُمْ غَمًّا بِعَمٍّ - لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ.
۳. لَمْ يَرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا.
۴. مَنْ كَانَ يُرِيدُ خَيْرَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا.
۵. مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ.
۶. إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَلَهُوَ.
۷. مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرْوَةِ.
۸. مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ.
۹. مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ... يَصْلَاهَا مَدْمُومًا مَذْحُورًا.
۱۰. مَا كَانَ لَهُ مِنْ فِتْنَةٍ يَضُرُّوهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ.
۱۱. فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذْ هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ.
۱۲. ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ.
۱۳. وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا.
۱۴. لِدَارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ - ثَوَابِ الدُّنْيَا وَحُسْنِ ثَوَابِ الْآخِرَةِ.
۱۵. إِنَّمَا تُؤْتُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.
۱۶. الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ... فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخِسُونَ.
۱۷. تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ.
۱۸. وَاتَّبَعِ... الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنَسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا.

۵-۴. نقش خدا در تصمیم

۵-۴-۱. احاطه خدا به تصمیم

خدا به اعماق تصمیم انسان احاطه دارد؛^۱ حتی مواردی که خود انسان هم گاه از آنها آگاهی ندارد^۲ و خدا هر آنچه بخواهد انجام می‌دهد^۳ و تصمیم در همان زمان و به همان شکلی که خدا می‌خواهد محقق می‌شود^۴ و کسی که این چارچوب را نپذیرد به اشتباه تصور می‌کند هر تصمیمی که خواست می‌تواند بگیرد؛^۵ از این رو، برخی افراد تصمیم می‌گیرند اما خدا تصمیم آنها را محقق نمی‌کند.^۶

۵-۴-۲. خدای سبحان، منشأ فرصت‌های تصمیم

امور مربوط به تصمیم از آن خداست^۷ و فرصت تصمیم توفیق خدا به انسان است^۸ و هر وقت بخواهد این فرصت‌ها را به اتمام می‌رساند^۹ و خدا در ارائه این فرصت‌ها کوتاهی نمی‌کند؛^{۱۰} بلکه زمینه بهره‌مندی را هم فراهم می‌کند^{۱۱} و به حکمت خود، وسعت‌بخشی و اندازه‌گیری حساب‌شده^{۱۲} به هر انسانی توانمندی‌های متفاوتی را می‌بخشد^{۱۳} و هیچ محدودیتی هم در این اعطاء^{۱۴} ندارد و مانعی در اراده خدا نیست^{۱۵} و حتی بعد از ناامیدی، فرصت تصمیم را فراهم می‌کند^{۱۶} و خدا کسانی را هدایت می‌کند که به دنبال استفاده از این فرصت‌ها باشند؛^{۱۷} پس هر فرصتی باید انسان را متوجه خدا کند^{۱۸} و نباید با بی‌نیازی،

۱. أَلَمْ يَخْلُقْ يَوْمَئِذٍ الْمَرْءَ وَ قَلْبَهُ وَ أَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ.
۲. وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ.
۳. إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ - إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا.
۴. حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهَ بِأَمْرِهِ - إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ.
۵. إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِفُنَّهَا مُصْبِحِينَ.
۶. رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا.
۷. إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ.
۸. وَ مَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ.
۹. عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ - إِنْ نَشَأْ يُذْهِبْكُمْ.
۱۰. وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظَلَمًا لِّلْعَالَمِينَ.
۱۱. سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ.
۱۲. وَ اللَّهُ يَفِضُّ وَ يَبْضُطُ.
۱۳. بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ.
۱۴. إِنْ هَذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ - وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.
۱۵. فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ... إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ... نَفْعًا.
۱۶. وَ هُوَ الَّذِي نَزَّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا.
۱۷. أَلَمْ يَهْدِ اللَّهُ عَلَى مَا هَدَاكُمْ - كَثِيرُهُ تَكْبِيرًا.
۱۸. لِيُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ - كَثِيرُهُ تَكْبِيرًا.

این حقیقت را انکار کند؛^۱ گرچه انسان‌ها به فطرت الهی خود در شکست‌ها متوجه آن می‌شوند.^۲

۵-۵. ذینفعان تصمیم

۵-۵-۱. ضرورت رعایت حقوق ذینفعان در تصمیم

رعایت حقوق و منافع ذینفعان از الزامات تصمیم است^۳ و نمی‌توان به‌خاطر منافع دنیایی^۴ و منافع شخصی، حقوق ذینفعان را رعایت نکرد.^۵ هرکدام از ذینفعان نیز برای دیگری، محل آزمون است^۶ و رعایت حقوق آنها عامل رشد تصمیم‌گیرنده و موفقیت تصمیم است^۷ و رعایت این حقوق میان متولی تصمیم و ذینفعان، طرفینی است.^۸ مسئولیت تصمیم‌گیرنده آن است که به‌ویژه به ذینفعان حاجتمند دارای عزت نفس^۹ و ضعیف و محروم اولویت دهد^{۱۰} و هر یک از ذینفعان به نسبت به نقش خود^{۱۱} و تلاشی که در تصمیم دارند باید از منافع بهره‌مند شوند^{۱۲} و این حقوق و منافع حتی پس از جدایی ذینفعان هم باید رعایت شود^{۱۳} و این حقوق نه تنها با معیارهای مادی بلکه باید با معیارهای اخلاقی و وسعت نظر رعایت شود.^{۱۴}

۵-۶. تهدیدات تصمیم

۵-۶-۱. شناخت و مقابله با تهدیدات

شناخت تهدیدات از ابعاد مختلف ضرورت دارد.^{۱۵} چه بسا فرصت‌هایی که به‌دلیل تصمیم‌های انسان، ماهیت تهدید یافته‌اند؛^{۱۶} از این رو، تهدیدات تصمیم باید به‌طور جدی شناخته و از آنها

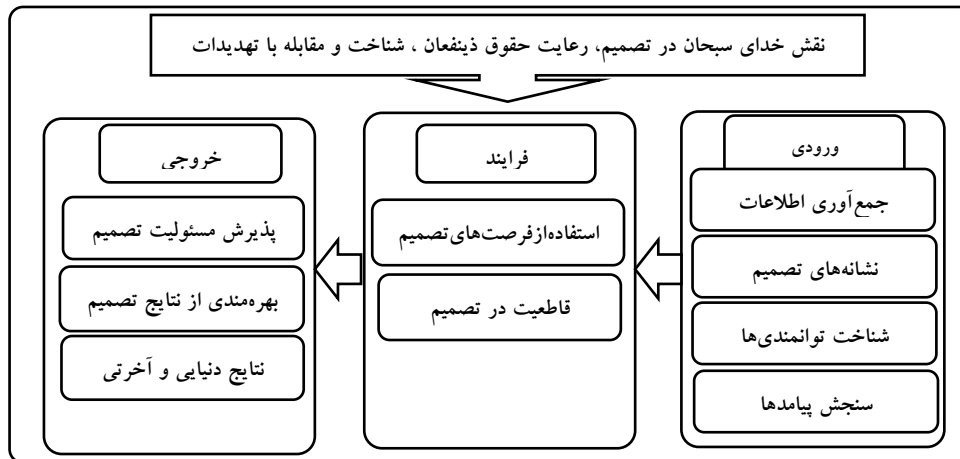
۱. أَقْبِعِمَا لَهِ يَجْحَدُونَ.
۲. إِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ.
۳. لَا تَبْتَخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ.
۴. وَلَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا.
۵. أَلَا تَأْخُذُونَ بِنُهَانَا—لَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتَفُوا السُّنَاءَ كَرَاهًا.
۶. وَ لَكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ.
۷. وَ إِنْ قِيلَ لَكُمْ اذْجِعُوا فَاجْجِعُوا هُوَ أَزْكى لَكُمْ.
۸. وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ.
۹. مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا.
۱۰. وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوَالِدَانِ—يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى.
۱۱. لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ... وَ لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ.
۱۲. وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ نَسْتَرْضِعُوا—إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ.
۱۳. فَمَتَّعُوهُمْ وَ سَرَّحُوهُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا.
۱۴. وَ إِنْ أَرَدْتُمْ... فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا.
۱۵. إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَ مِنْ أَسْفَلِ مِنْكُمْ.
۱۶. أَيْحَسِبُونَ أَنَّمَا نُطَمِّدُهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَ بَيْنَ.

دوری شود^۱ و با شناسایی زودتر آنها بهتر می‌توان نسبت به آنها تصمیم‌گیری داشت^۲ و با وجود محدودیت‌های بشری،^۳ برخی تهدیدات را فقط خدا می‌داند^۴ و انسان با توکل بر خدا باید این محدودیت‌ها را جبران کند.^۵ در مقابله با تهدیدها باید با استفاده از تمام امکانات^۶ و بدون پاک کردن صورت مسئله^۷ برخورد صریح با این تهدیدات داشت.^۸ در مقابله با این تهدیدات، با وجود باور قلبی^۹ ثبات قدم و^{۱۰} پابندی و استقامت^{۱۱} این تهدیدات برای انسان، کوچک جلوه می‌کنند.^{۱۲} از راه‌های مقابله، دوری از زمینه‌های تهدید^{۱۳} و در برخی مواقع اینکه، انسان خود را در درون تهدیدات بیفکند؛^{۱۴} زیرا اثرگذاری تهدیدات تنها در محدوده دنیاست^{۱۵} و هرچه انسان ترس بیشتری داشته باشد،^{۱۶} آسیب بیشتری هم می‌بیند؛^{۱۷} البته بسیاری از تهدیدات، به لطف خدا به انسان نمی‌رسد^{۱۸} و عامل نجات انسان از تهدیدات فقط خداست.^{۱۹}

۶. جمع‌بندی نتایج

خلاصه نتایج در قالب مدل ورودی-فرایند-خروجی در شکل ۱ ارائه شده است.

۱. فَاجْتَنِبُوهُ - الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ .
۲. وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا .
۳. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَ لَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ .
۴. وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ - لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ .
۵. فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ .
۶. وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ - تَرَاهِبُونَ بِهِ .
۷. بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ .
۸. مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ .
۹. وَ مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَ تَسْلِيمًا .
۱۰. كَيْتُ أَقْدَامَنَا .
۱۱. ثُمَّ اسْتَقَامُوا
۱۲. فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ
۱۳. وَ لَيْسَتَعَفِيفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا .
۱۴. أَنْ أَقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَأَقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ .
۱۵. إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا .
۱۶. وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا .
۱۷. حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا .
۱۸. لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ .
۱۹. وَ إِنْ يَسْسُوكَ اللَّهُ بَصُرًا فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ .

شکل ۱: خلاصه نتایج پژوهش در قالب مدل ورودی-فرایند-خروجی

۷. بحث و پیشنهاد

در این قسمت، بحث در مورد پنج نکته ضروری به نظر می‌رسد:

اول: روش تحقیق موضوعی، مخاطب را در مسیر فهم عمیق قرار می‌دهد. این به آن معناست که اگر پژوهشگر این پژوهش را با همین کلیدواژه‌ها دوباره و چندین باره انجام دهد، نتایجی پخته‌تر و عمیق‌تر در مورد تصمیم‌گیری در قرآن به دست می‌آورد و این نشان از اندیشه تکامل‌یافته‌ای است که به واسطه کار با قرآن به دست می‌آید. از این رو تحقیق تصمیم‌گیری در قرآن متوقف نیست.

دوم: این نتایج تنها با مراجعه به قرآن به دست آمده است و اثبات آن می‌کند که قرآن در موضوع تصمیم‌گیری نکات دقیقی برای گفتن و عرضه به جامعه علمی دارد؛ البته برخی از این نتایج با ادبیات تصمیم‌گیری همپوشانی دارد که این مطلب هم طبیعی است؛ چون پژوهش حاضر به دنبال آن بود که بتواند به تصمیم‌گیری عقلانی از طریق قرآن، کمک کند و محدودیت‌های آن را جبران کند، در عین حال، وجوه تمایز نتایج به دست آمده با ادبیات و پژوهش‌های موجود قابل بحث است. به عنوان مثال، در قسمت ورودی، در نشانه‌های تصمیم، نشانه کم‌اهمیت وجود ندارد؛ بلکه هر نشانه‌ای عامل به خود آمدن و فرصت‌شناسی در تصمیم است. در صورت نداشتن چنین حساسیتی، حتی نشانه‌های شکست هم به عنوان علائم عادی و غیر قابل توجه تصور می‌شود و لذا فرد دچار تصمیم اشتباه می‌شود.

در قسمت فرایند، ماهیت و محتوای تصمیم منطبق و همسو با بندگی و اطاعت از خداست و چیزی جایگزین این معیار نمی‌شود. همچنین، قاطعیّت در تصمیم به عنوان ویژگی مهم فرایند

تصمیم یک ویژگی اکتسابی است که با عوامل متعددی چون ارتباط با خدا، انجام مسئولیت‌های اجتماعی، تلقین‌های پسندیده و چشم‌پوشی از خطای قابل‌گذشت دیگران حاصل می‌شود. قسمت خروجی نشان می‌دهد نتیجه هر تصمیم به خود فرد برمی‌گردد و هر فرد در تصمیم‌گیری برای دیگران در واقع برای خودش تصمیم می‌گیرد. همچنین، هر تصمیم نتایج دنیایی و آخرتی دقیق و گسترده‌ای دارد که با اتخاذ تصمیم به وجود آمده و ادامه دارد و این معیار تعیین‌کننده‌ای در تصمیم است. نتایج، در قسمت عوامل مؤثر هم نشان می‌دهد فرد باید محدودیت‌های بشری خود را در تصمیم لحاظ کند و تنها در ارتباط با خدا این محدودیت‌ها را جبران کند و برای یک تصمیم خوب اقدام کند.

همچنین دین‌فغان یعنی کسانی که به هر شکل مرتبط با تصمیم هستند، مدنظر قرار می‌گیرند. همان‌طور که بی‌تفاوتی به آنها، انسان را دچار محرومیت می‌کند، توجه به آنها، به اتخاذ یک تصمیم شایسته کمک می‌کند. تهدیدات بیرونی و درونی نیز متوجه تصمیم هستند که به دنبال مخالفت و انحراف تصمیم شایسته هستند و با توکل بر خدا و باور قلبی و ثبات قدم می‌توان با این تهدیدات مقابله کرد. جای خالی این وجوه تمایز، حداقل برای پژوهشگر در دوران‌های تحصیلی رشته مدیریت مطرح نبوده است. در قسمت مقایسه با پیشینه پژوهش، نیز نتایج موجود به‌طور کلی تأییدکننده و همسوی با نتایج آن پژوهش‌ها می‌باشد؛ زیرا به‌طور کلی، پژوهش‌های اسلامی از منبع وحی اقدام به استخراج نتایج می‌کنند و از این‌رو نتایج به‌دست آمده مؤید و همسوی هم هستند. در عین حال، پژوهش حاضر به دنبال استخراج دیدگاه قرآن در موضوع تصمیم‌گیری بود و دستاورد متمایزی بود که می‌تواند فتح بابی در مسیر استخراج علوم انسانی اجتماعی از قرآن کریم باشد.

سوم: تصمیم‌گیری موضوعی است که به شخصیت و فرهنگ افراد و جوامع وابسته است؛ لذا تغییر و بهبود تصمیم‌گیری نیازمند فرایند آموزشی و تربیتی مستمری است تا با تأثیر بر شخصیت و فرهنگ باعث شود افراد بتوانند بهتر تصمیم بگیرند؛ یعنی صرفاً با ابلاغ دستورالعمل نمی‌توان انتظار داشت تصمیم‌گیری افراد تغییر کند؛ بلکه با آموزش مستمر و مطالبه‌گری می‌توان آثار نتایج پژوهش حاضر را در اتخاذ تصمیم‌های بهتر مشاهده کرد؛ از این‌رو چه‌بسا اگر این نتایج به افراد ارائه شود، برخی بگویند این مطالب را می‌دانسته‌اند و برخی بگویند این مطالب بدیهی هستند و برخی بگویند توجه به این مطالب چه فایده‌ای دارد و برخی بگویند آنهایی که این مطالب را نمی‌دانند، وضعیت بهتری در تصمیم‌گیری دارند و...؛ در حالی که این افراد از مسیر تصمیم‌گیری قرآنی فاصله دارند و این نتایج را باور ندارند یا رعایت نمی‌کنند. لذا باید ارتباط هدایتی افراد با قرآن را در دوران‌های تحصیلی و شغلی دنبال کرد. البته شناساندن روش کار با قرآن هم مهم است که روش تحقیق موضوعی یکی از این روش‌هاست.

چهارم: تربیت و اصلاح تصمیم‌گیری، وقتی حاصل می‌شود که بر جامعیت در تصمیم‌گیری تأکید شود؛ یعنی اینکه در هر تصمیم به عوامل فراوان مرتبط با تصمیم توجه شود. به‌عنوان مثال، ضرورت دارد که در تصمیم‌گیری به رابطه تصمیم‌گیرنده با دنیا و آخرت، با خودش، با خدا، با دیگران، با نتایج همیشگی و ادامه‌دار تصمیم، با توانمندی‌ها و فرصت‌های تصمیم و با تهدیدات تصمیم توجه شود. این جامعیت باعث اتخاذ یک تصمیم سنجیده و حساب‌شده خواهد شد.

پنجم: تصمیم‌گیری مبتنی بر اخلاق (در سطح علم و فلسفه اخلاق) اتخاذ می‌شود که باید با ناپایدها، و درستی و نادرستی تصمیم را مشخص می‌کند. در مکتب اسلام، اخلاق با هدف قرب الی الله به دنبال هدایت تصمیم است. بنابراین باورها، حساسیت‌ها، تلاش‌ها، ارتباطات و نتایج تصمیم مؤلفه‌هایی هستند که در مسیر حرکت تربیتی و تکاملی انسان در مسیر الی الله مفهوم‌یابی شده و شناخته می‌شوند.

پیشنهاد می‌شود از کلیدواژه‌های دیگر مرتبط با موضوع تصمیم‌گیری مانند کلیدواژه‌های «امر»، «قدر»، «فکر» استفاده شود. اگر این کلیدواژه‌ها برای تصمیم‌گیری مناسب هم نباشند، برداشت‌های موضوعی، سطحی و غیرمرتبط خواهند بود. از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به فرصت اندک پژوهشگر اشاره داشت. روشن است در هر بار مراجعه به قرآن برداشت‌های عمیق‌تر به دست می‌آید؛ به طوری که در پژوهش حاضر دو بار از آیات منتخب برداشت‌های موضوعی صورت گرفت.

منابع

- ✽ قرآن کریم (۱۳۸۷)، ترجمه ابوالفضل بهرام‌پور، چاپ پنجم، انتشارات آوای قرآن.
۱. بخشی، علی‌اکبر و ولی‌الله نقی‌پورفر (۱۳۹۴)، «تبیین مبانی و مؤلفه‌های شناختی تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی»، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۴(۲)، ص ۲۵-۴۸.
  ۲. پوریان، محمدتقی (۱۳۹۶)، «نقد نظریه انتخاب عقلانی در تصمیم‌گیری سیاست‌های راهبردی»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۶(۲۳)، ص ۲۰۹-۲۲۷.
  ۳. تسلیمی، سعید؛ حسین صفری و سیدیحیی سیددانش (۱۳۸۳)، «بررسی الگوی سه نوع تصمیم‌گیری حضرت امام خمینی علیه السلام با استفاده از مدل تصمیم‌گیری حکیمانه رویکرد فازی»، دانشور رفتار، ۱۱(۸)، ص ۳۱-۴۰.
  ۴. حبیبی، معصومه (۱۳۷۹)، «دام‌های پنهان در تصمیم‌گیری: در تصمیم‌گیری‌ها، ذهن شما می‌تواند بدترین دشمن باشد»، توسعه مدیریت، ۱۵، ص ۱۸-۲۱.
  ۵. حدادزاده، مهدی (۱۳۹۷)، «تدوین مدل اسلامی شهود در تصمیم‌گیری راهبردی»، مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۷(۱)، ص ۱۷۹-۱۹۹.
  ۶. جوادی آملی، مرتضی (۱۳۷۲)، «نحوه سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی»، فرایند مدیریت و توسعه، ۲۳، ص ۱-۱۰.
  ۷. خاشعی، وحید (۱۳۹۴)، «درآمدی نظری بر تصمیم‌گیری راهبردی حکمت بنیان»، مدیریت اسلامی، ۲۳(۲)، ص ۴۳-۶۶.
  ۸. خسروآبادی، حمیدرضا و بهروز رضایی‌منش (۱۳۹۴)، «طراحی الگوی تصمیم‌گیری اخلاقی مدیران مبتنی بر آموزه‌های نهج البلاغه»، پژوهشنامه نهج البلاغه، ۳(۱۱)، ص ۶۷-۹۴.
  ۹. خنیفر، حسین و میثم آقداغی (۱۳۹۴)، «الگوی مفهومی سطوح تأثیرگذاری آموزه‌های اسلامی بر خط‌مشی‌گذاری فرهنگی»، مجله معرفت فرهنگی و اجتماعی، ۶(۲)، ص ۴۵-۶۲.
  ۱۰. دولو، مریم و علی رضائیان (۱۳۹۳)، «پدیده تعهد بیش‌ازحد در تصمیم‌گیری»، چشم‌انداز مدیریت دولتی، ۲۰، ص ۹۹-۱۱۱.
  ۱۱. رازینی، روح‌الله و مهدی عزیزی (۱۳۹۴)، «طراحی الگوی تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی»، مدیریت اسلامی، ۲۳(۱)، ص ۴-۷۳.
  ۱۲. رضائیان، علی (۱۳۸۳)، مبانی سازمان و مدیریت، تهران: سمت.

۱۳. رمضانیان، محمدرحیم؛ عباس صادقی و رضا پورجهانی (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر ارزش‌های مقدس اخلاقی بر تصمیم‌گیری، دشواری تصمیم و احساسات ناشی از تصمیم‌گیری (مطالعه موردی: در دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان)»، مدیریت دولتی، ۳(۶)، ص ۹۳-۱۱۰.
۱۴. شیخزاده، محمد و رجبعلی شیخزاده (۱۳۸۶)، «بررسی مبانی عقلانیت در تصمیم‌گیری»، اندیشه مدیریت، ۱، ص ۱۴۱-۱۶۷.
۱۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ سوم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۶. عبدالهی نیسیانی، علی (۱۳۹۷)، «روش تحلیل محتوای کیفی تطبیق یافته به منظور تحقیق در متن قرآن کریم؛ ارائه ی یک مطالعه ی موردی در علوم رفتاری»، آموزه های قرآنی، ۲۸(۲)، ص ۲۷-۵۶.
۱۷. علی اکبری، حسن و حسین رضانی (۱۳۹۱)، «بررسی پایه‌های نظری تصمیم‌گیری مبتنی بر اخلاق»، مدیریت اسلامی، ۲۰(۱)، ص ۱۴۹-۱۷۴.
۱۸. گلچین کوهی، محمد؛ مرتضی رضایی صوفی و لقمان کشاورز (۱۳۹۸)، «الگوی تصمیم‌گیری مبتنی بر ارزش‌های راهبردی اسلامی»، مدیریت اسلامی، ۲۷(۴)، ص ۷۷-۱۰۳.
۱۹. گودرزی، غلامرضا (۱۳۸۶)، «نظریه تصویر و تصمیم راهبردی»، اندیشه مدیریت، ۱، ص ۹۳-۱۱۰.
۲۰. لسانی فشارکی، محمدعلی و حسین مرادی زنجانی (۱۳۹۳)، روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم، تهران: بوستان کتاب.
۲۱. منطقی، محسن (۱۳۹۱)، «نقش نگرش‌های اسلامی در فرآیند تصمیم‌گیری»، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۱(۲)، ص ۴۱-۵۷.
۲۲. منطقی، محسن (۱۳۹۵)، تصمیم‌گیری در مدیریت بر مبنای آموزه‌های اسلامی، چاپ اول، تهران: سمت.
۲۳. میرمحمدی، محمد و عباس هادوی نیا (۱۳۸۷)، «مدل‌های رفتاری در تصمیم‌گیری فردی»، پیام مدیریت، ۲۸(۳)، ص ۲۹-۴۷.
24. Alvesson, Mats, Sandberg, Jorgen (2011), Generating Research Questions Through Problematization. *Academy of Management Review*, 36(2), 247-271.
25. Deligonul, Z.S., Hult, G.T.M. & Cavusgil, S.T. (2008), Entrepreneurship as a puzzle: an attempt to its explanation with truncation of subjective probability distribution of prospects. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 2, 155-167.

26. Elbanna, Said, Thanos C. Ioannis, C., Jansen J. G. Rob (2020), A Literature Review Of The Strategic Decision-Making Context: A Synthesis Of Previous Mixed Findings And An Agenda For The Way Forward, *Management*, 23, 42-60.
27. Fernando, M., Jackson Brad (2006), The influence of religion-based workplace spirituality on business leaders' decision-making: An inter-faith study *Journal of Management & Organization* , Volume 12 , Issue 1 , June 2006 , pp. 23 – 39.
28. Matteson, Peggy, Hawkins, W., Joellen (1990), Concept Analysis of Decision Making, *Nursing Forum*, 25(2), 4-10.
29. Muers, Rachel & Burton, Nicholas (2019), Can We Take the Religion out of Religious Decision-Making? The Case of Quaker Business Method. *Philosophy of Management*, 18, 363-374.
30. Noone, joanne (2002), Concept Analysis of Decision Making. *Nursing Forum*, 37(3), <https://doi.org/10.1111/j.1744-6198.2002.tb01007.x> .
31. Vasconcelos, Ferreira Anselmo (2009), decision-making processes:a religion-based framework. *Management Decision*, 47(6), 930-949.